

Budai István: Reflexiók a hazai szociálismunkás-képzéshez

„...gondolkodó gondolat kell és nem gondolt gondolat...”
(SZOKRATESZ nyomán GROS 2024: 207)

Absztrakt

A tanulmány tágabb összefüggéseiben vizsgálja a magyarországi szociális munkás képzés fejlődését és jelenlegi helyzetét. Áttekintést ad a képzés szabályozásáról, a szaktudásról, az elmélet-gyakorlat kapcsolatairól, a tudományos háttéréről, az iskolák viszonyairól, amelyet egy SWOT analízis helyez egy másik dimenzióba. Globális kontextusban taglalja a mai világ szociális munkára és képzésre is jelentősen ható tényezőket. Mindezekkel felhívja a figyelmet a képzés és a szociális szakma önmagáról alkotott képének pontosításának, önreflexiójának szükségességére.

Kulcsfogalmak

szociális munkás képzés és főbb jellemzői, társadalmi egyenlőtlenségek, információs technológia, a „képzés emberei”.

Abstract

The study examines the development and current situation of social work education in Hungary in wider connection, which gives a review about regulation, professional knowledge, connection of theory and practice, scientific background, the relations of different schools. The writing is taken in a different dimension by SWOT analyses too. The study examines in global context various factors of the world which influence to social work, education and calls attention to the need of clarification, self-reflection of social profession.

Key words

social work education and main characteristics, social inequalities, information technology, participants of education.

A szociális munkás képzés megindulásának 35 éves (1989 - 1990) évfordulója - miként minden érett felnőttkorban lévő ember életében is – azzal a jelentőséggel is bírhat, hogy a különböző szintű és minőségű társadalmi változások, a szakmai és tudományos kihívások, a befolyásoló globális és hazai tényezők fényében áttekintésre kerüljenek az eddigi út tapasztalatai, a fejlődés sikerei és eredményei, a képző folyamatok veszteségei és kudarcai. Az évfordulós elemzések értelme persze nyilvánvalóan a jelenre, de az összes probléma és nehézség ellenére a hosszabb távlatokra való koncentrációban is, a fejlesztések szempontjainak felvázolásban van.¹

Ez az inkább esszé jellegű írás a saját tapasztalatok és kutatások, a több évtizede folyó résztvevői megfigyelések, a jelenleg a külső szemmel távolabbról történő rálátás, az utóbbi néhány év szakirodalma, a közérdeklődésre nagyobb hatást gyakorló tudományos ismeretterjesztő irodalom, valamint a képzési dokumentumok vizsgálata alapján készült. Sem időben, sem tartalomban nem vállalkozik a képzés teljességének elemzésére, és egy-egy tárgyalt kérdéskör sem kerül részletes kifejtésre, erre a tanulmány keretei nem adnak lehetőséget.² Itt a képzés egyes lényeges ügyeit tekintve makro-perspektívikus megközelítéssel, kvalitatív, reflektív, kritikus módon a szerző szubjektív nézőpontjának, véleményének kifejtése nyomán kíván világosabbá, érthetőbbé tenni helyzeteket, folyamatokat, viszonyokat és összefüggéseket, a vonatkozó tudást bizonyos értelemben rendszerbe foglalni, és persze kérdéseket feltenni.

A képzésben érintett szakemberek és kutatók egymás közötti folyamatos és több szinten futó kommunikációja mellett a hazai szociális munkás képzésről az elmúlt három és fél évtizedben számtalan dokumentum, tanulmány és cikk született, amelyek tartalmukat, jellegüket és metodikájukat tekintve rendkívül széleskörűek.³ Nyilvánvalóan egy-egy publikáció és szerző sem képes minden képzéssel összefüggő kérdéssel foglalkozni, a helyzeteket, jelenségeket teljességükben megítélni és magyarázatokat adni, de a valóság egy-egy szelete, az irányok és tendenciák viszont kiolvashatók ezekből. Szűkítve az időspektrumot, érdemes felidézni, hogy

¹ A szerző 1989 óta foglalkozik a felsőfokú szociális képzések különböző kérdéseivel, öt évenként összefoglalókat, elemzéseket készített a képző rendszer kialakulásáról, egyes szintjeinek, formáinak viszonyairól, a szakemberképzésről, a közvetítendő tudás és a fejlesztendő képességek/készségek lényegéről, a Soproni Konferencia „hagyatékáról”, a kettős legitimáció megszerzéséről, azaz az akadémiai és a szakmai jelleg dichotómiájáról, a kompetencia-alapúságról, a képzési és alkalmazási kritériumok kapcsolatairól, a különböző dilemmákról, innovációkról és az egyre tartósabbá váló ellentmondásokról, a képzésekben közreműködők folyamatos és kritikus önvizsgálatának jelentőségéről. Ld. a tanulmányokat: No, hol is tartunk? - Esély 1999/2-3; A továbblépés elé... - Háló 2005/szeptember; 20 év után önkritikusan - Esély 2010/4; Képzés a szociális munkában – szociális munka a képzésben - Párbeszéd 2014/1-2. A képzéssel kapcsolatos tanulmánykötetet: Szolgáltatás a szolgáltatásban - „...felkészíteni a méltóságot biztosító ellátásokra...” Széchenyi István Egyetem, Győr, 2019. www.sze.hu (Apáczai Csere János Kar, Szociális Tanulmányok és Szociológia Tanszék, e-kiadványok).

² Többek között nem foglalkozik az egyes iskolák sajátos törekvéseivel, eredményeivel, hatásaival és problémáival, a képzés pszichológiai, mentális kérdéseivel és összefüggéseivel, a képző folyamat rendszerszerűségével, a minőség biztosítás kérdéseivel stb.

³ Részletes áttekintést ad ehhez a Párbeszéd – szociális munka folyóirat 2015/1. számában megjelent szociálmunkás-képzés témáiról szóló repertórium és a 2024/1. számban, a lapra vonatkozó teljes repertórium.

miről szólt az elmúlt öt évben a nyilvános diskurzus a szakmai folyóiratokban,⁴ konferenciákon, workshop-okon és műhelyekben.⁵

Közvetlenül, vagy közvetve a képzés legkülönbözőbb témái kerültek fókuszba, így például: a képzés előélete, múltja, az egyes iskolák története, FLEXNER (korábbi és hosszabb távú) hatása, a szociális munka tudás, a szakmai identitás, az egyensúlyok jelentősége, a praxis-képzés-kutatás viszonyrendszere, a kutatásban gondolkodó szociális munkás személyisége, az oktatói pálya, -szerepek, -karrier, az elmélet-gyakorlat híd szerepe, a képzések eredményessége, a szocio-ökonómia kihívásai stb. Másfelől a képzések mindennapi gyakorlata: duális- és vezetőképzés, tapasztalati tanulás, reflektálás képességének fejlesztése, kutatómódszertan oktatása, kvalitatív terepkutatások, egyes képző iskolák bemutatása, valamint nemzetközi kitekintések.⁶ Készült tervezet és folyt diskurzus a szociális munka és szociálpolitika terén megvalósítandó MTA doktori követelményrendszerről is.

Tartós paradoxonok hálójában

Az iskolák és tanárok több évtizedes rendkívüli erőfeszítései, sikerei és eredményei mellett az idő előrehaladtával egyre több probléma, nehézség adódott a képzésben. Ma a küzdelmek főleg a képzés feltételeiért, létéért, működéséért, forrásokért, infrastruktúráért zajlanak, így viszont kevesebb erő jut/marad a minőségi fejlesztésekre. A valóság bonyolultságait tekintve kirajzolódik egy (bizonyos vonatkozásokban „kényszer”) *igazodási viszonyrendszer is*, az alábbiak mutatják ennek néhány vonatkozását.

Szabályozás

Az 1990-es évek elején első lépésnek a szakmai szocializáció alapozó időszakának szerepét betöltő hazai szociálismunkás-képzésnek a felsőoktatásba való beemelése, azon belül a Társadalomtudományi Képzési Területhez történő besorolása tekinthető.⁷ Innentől követelménnyé vált az akadémiai kritériumoknak való megfelelés, a társadalomról szóló tartalmak alapos feldolgozása, bár vannak szakemberek, akik ma is kevésnek tartják ezek

⁴ Az elmúlt öt évben a szakmai folyóiratokban eddig közel 20 tanulmány és cikk, a „Tudományos gondolkodás és kutatás a szociális munkában” című kötetben (2021) pedig több tanulmánnyal önálló fejezet jelent meg a képzésről.

⁵ Például: Kutatás-praxis-képzés on-line konferencia: MTA Szociális Munka Albizottság, Debreceni Egyetem - Egészségtudományi Kar, 2022; Oktatói identitás és szerepek nemzetközi konferencia: Pécsi Tudományegyetem – Községi és Szociális Tanulmányok Tanszék, 2023; Szolidaritás egy befogadó társadalomért és szociális szakmákért – konferencia: Magyarországi Szociális Szakemberek Képzéséért Egyesület (Iskolaszövetség), MTA Szociális Munka Albizottság, Szociális Szakmai Szövetség, Szociális Munkások Magyarországi Egyesülete, ELTE - TáTK, Budapest, 2023; Iskolaszövetség 2021 évi fórumai, MTA Szociális Munka Albizottság iskolai, kutató műhelyeket és egyes kutatókat bemutató sorozata 2021-től stb.

⁶ Ld: a Szociálismunkás-képző Iskolák Európai Egyesületének (European Association of Schools of Social Work – EASSW) 2023. évi portói konferenciájáról szóló tudósítást.

⁷ Az elmúlt években a Felekezeti szociális munka és a Diakónia (keresztyén szociális munka) BA szakok a Hitéleti képzési területre kerültek besorolásra.

meglétének arányát.⁸ Volumene, fiatalsága, sajátos gyakorlati jellege és a szociális munka presztízse miatt a képzés ma is „csak” a társadalomtudományi terület perifériáján foglal helyet. Kérdés, miképpen lehet a képzésnek e külső helyzetből a centrum felé beljebb kerülni. Érdemes lenne az okok alaposabb megvizsgálása és feltárása.

Feltételezhető, hogy az egyetemek jelenlegi alapítványi formában történő működése is hozzájárulhat e helyzet tartósságához. Utóbbi időben nehezítő tényező, hogy a kapitalizmus profitéhségű logikája sem részesíti előnyben a humán területekre és a társadalomtudományokba történő befektetéseket, sőt alámozsa a képzések alapját jelentő erkölcsi motivációt, csökkenti és visszafogja a képzés iránti érdeklődést is.

Az egyes képző iskolák kezdetben az 1990-ben a Soproni Konferencián kimunkált, főleg a keretekre és a képzési tartalomra, az egyes tudományterületek arányára stb. meghatározott tantervi irányelvek⁹ alapján működtek, később a 2000-es évek közepétől pedig, a Bologna-folyamat következtében a BA és a MA szinteken strukturált, többször módosított, de már a kimenetszabályozó képzési és kimeneti követelmények (továbbiakban ld: kkk) szerint.¹⁰ A követelmények ilyen módon való alakításának előnye volt, hogy egyrészt a képzők széles nyilvánosságában, viták és kvázi konszenzusok által születtek és formálódtak. Másrészt, hogy az alkotók szándéka és törekvése a szociális munkával szemben támasztott társadalmi követelmények változásai felé nyitottság, azok képzésben történő megjelenítése és érvényesítése volt. Vannak, akik máig is cáfolják e nyitottságot és éppen az akadémiai jelleg túlzott erősödését róják fel. Miután egy kivételével a szakma szervezeteinek képviselői nem voltak jellemzően részesei a közreműködői e folyamatoknak, így e tekintetben ma is vannak jelentős nézetkülönbségek a képzés és a gyakorlat szakemberei között.

A Bologna-folyamat részeként csak kisebb körökben zajló megbeszélések és megegyezések történtek a BA-MA szintű szociális munka szakok differenciáinak meghatározása tekintetében. Nem került sor határozottabb megállapodásra a felsőfokú alap- és mesterképzésekben az ismeretek nyújtásának és a gyakorlati képességek fejlesztésének arányairól és differenciáiról. Valamint arról sem, hogy milyen sajátos segítő tevékenységekre célszerű az alap- és mesterképzésen túl a szakirányú továbbképzésekkel felkészíteni, utóbbi esetében, hogy a naprakész és/vagy szakterületi tudáson legyen elsősorban a hangsúly. Az egyetemekre irányuló külső nyomásokat (új szakok, keretszámok, normatívák), ezeknek az intézményeken belüli továbbvitelét, másrészt a képző stábok vezetőinek innovációra nyitottságát és az alkuk megkötésére való készségét jól mutatják (a formálisan az egyetemi autonómia égisze alatt) az újabb és újabb MA szakok és szakirányú továbbképzések iniciálása és indítása¹¹ (BERECZKI, 2022: 296).

⁸ Ld. az első legitimációt adó 6/1996(I.18.) Kormányrendeletet a felsőfokú szociális képzésekről.

⁹ Az általános szociálismunkás-képzés tantervi irányelvei 1990. *Esély* 4. 62-75.

¹⁰ A 2010-es évek közepétől a Magyar Képesítési Kreditrendszer értelmében a 18/2016.(VIII.5.) EMMI rendelet szabályozza a Szociális Munka BA és MA szakjainak képzési és kimeneti követelményeit.

¹¹ Ld. a gazdag szak választékot. MA szakok: Egészségügyi szociális munka, Szociális munka – Szociális gazdaság, Szociális ismeretek tanára, Klinikai szociális munka stb. Szakirányú továbbképzések: Gyermek és

Szakember - szaktudás

A szaktudás átfogó kategóriának tekinthető, amely a szociális munkás szakmai személyiségét, komplexitását, kompetenciáit és értékrendszerét egyaránt magában foglalja. Az évtizedek során számos beszélgetés és vita folyt a képzésnek erről az alaptételéről, azaz hogy milyen szakmai-, szakember képből („milyen szociális munkást képezzünk?”, „milyen a 'jó' szociális munkás?”, „milyen emberi, közösségi és társadalmi értékek mentén dolgozzon?” stb.) célszerű kiindulni és milyen tudományos háttérrel kellene ehhez biztosítani. A szociális munka széles területéből, jellegének sokrétűségéből kiindulva, valamint az egyes fogalmak és meghatározások bizonytalanságaiból és fogytékosságaiból következően nem születtek teljes körű konszenzusok. Például, hogy mennyire van szükség a BA és MA szintű képzésekben általános és/vagy speciális tudással bíró, más dimenzióban nézve technikus (betanított szakmunkásra) és/vagy értelmiségi (átfogó társadalmi tudással is rendelkező) szakemberek képzésére, azaz voltaképpen mi is a mainstream a képzésben?

A tudás (ismeretek) közvetítésének, a kompetenciák (szociális, érzelmi stb.), képességek fejlesztésének, az emberi és a polgári jogok, a szakmai értékek (humanizmus, tisztelet, méltányosság, szabadság, egyenlőség, társadalmi igazságosság stb.) alakításának egyensúlyai szintén kezdetektől kiemelt kérdése a szakmai közbeszédnek. A képzendő szociális munkás képének megrajzolásakor mindig kísért egy omnipotens szakember víziója, amely a szakma 1980-1990-es évekbeli újjászületésével, határainak meghúzásával, illetve a felsőoktatásba történő betagozódásnak következményeivel is magyarázható. Ez természetesen előhívta a követelmények optimalizációjával és a teljesíthetőségével összefüggő dilemmákat is.

A szociális munka szaktudás maga jogszabályi keretben lényegében a felsőoktatás kompetencia alapú KKK-kban a tudás-képességek-attitűdök-autonómiák/felelőségek struktúrája szerint került taxatív leírásra, másfelől kifejezést nyert a szakmai szervezetek jó része által elfogadott Szociális Munka Etikai Kódexében. Több, itt is hivatkozott tanulmány tett kísérletet a szaktudás tudományos leírására és rendszerezésére, de a szakmai diskurzusok kulcstémájaként nem szerepelt eddig. Ezzel együtt máig sok bizonytalanság, hiányos vagy hamis tudás is jelen van a hazai társadalmi közfelfogásban és magában a szociális szakmában.

A szociális munka értelmezésére, a szaktudás és az identitás mibenlétének megítélésére újabban az aktuális politikai hatalom és sokszor maguk a szakmában dolgozók részéről is differenciáltabban, és/vagy szűkítettebben kerül sor. Sokszor az egyes szakmai fogalmak elvesztik eredeti „klasszikus” értelmüket. Új, gyakran ideológiai szempontok szerint vagy identitásváltozás befolyásolása céljából átértelmezett, manipulatív fogalmak kerülnek bevezetésre. Ez nyilván nehezítő tényező a szociális munka tudás, a kompetenciarendszer fejlesztése, és egyúttal problémákat jelent a szociális munka tudományos háttérének

biztosítása tekintetében is (B. ERDŐS és társai 2020; BUDAI - és SZÖLLŐSI 2020; JUHÁSZNÉ FAZEKAS, 2022).

Az emberiség fejlődését ma a különböző tudományok és szakmák képviselői világszerte gazdasági, pénzügyi, kereskedelmi, infokommunikációs, kulturális, tudományos, művészeti, szakmai stb. globális, másrészt modernizációs folyamatokkal írják le. Az áruk, az emberek, az eszmék és technológiák átlépik az országhatárokat, így a társadalmi és a szociális problémákat sem lehet a határok közé szorítani. HUNTINGTON (2023: 16-47) szerint különféle kultúrákat, érdekeket és értékeket kifejező sokcivilizációs, többcentrumú és nemzetállami keretek közötti világban élünk, és az egyes kultúrák – civilizációk - és országok jelentős politikai, gazdasági és kulturális különbségekkel és sajátosságokkal bírnak. Ugyanakkor vannak az emberi civilizáció egészére vonatkozóan általában elfogadott, az emberi természetből adódó minimális erkölcsi igények, értékek, érzelmek és kötelek. Ezek a szociális munkában is általánosan vezérlő szempontok.

Ezért is kiemelendő és korszakos jelentőségű, hogy a civilizációs különbségek ellenére, több éves nemzetközi szintű munkával, viták, egyeztetések során kikristályosodott és elfogadásra került a szociális munka új globális definíciója. A dokumentum gyakorlat-alapú szociális szakmát és tudományát deklarál, határozottan kiáll a társadalmi progresszió, az emberek jobb létét jelentő értékek, az emberi szenvedés csökkentése érdekében (A SZOCIÁLIS MUNKA ÚJ GLOBÁLIS DEFINÍCIÓJA, 2014).¹² Ennek folyományaként a szociális munkás képzésekre kidolgozott és szintén nemzetközi érvényességre elfogadott alapelvek is a definícióban foglalt értékeket – lényegében az értékelvű képzést - képviselik (A SZOCIÁLISMUNKÁS-KÉPZÉS GLOBÁLIS ALAPELVEI, 2020). Az alapelvek tartalma és struktúrája (célok, intézmény, közreműködők, szakma stb.), valamint a kiemelten kezelt értékek, etika, egyenlőség, különbözőség kérdéseinek erőteljes hangsúlyozása jelentős szakmai vonatkozási preferencia, iránytű a világában. Persze kérdés, hogy a jelenlegi „új” meddig lehet új, mikor és miként változik majd, miként írhatják felül e szakmai konszenzusokat a sokcivilizációs világ bonyolult történései, vagy a technológiai/információs forradalom kiváltotta változások és küzdelmek.

Annak ellenére, hogy az új definíció egyes elemei már megjelennek a jelenleg érvényes KKK-kban, eddig lényegében sem a definícióval, sem képzési alapelvekkel kapcsolatban, továbbá az európai szociális munka kurrens témáiban sem folytak mélyreható diskurzusok idehaza. A képző iskolák hivatalos deklarációi, a tanárok és a kutatók publikációs megnyilvánulásai a hivatkozásaik mentén lényegében követik a fenti dokumentumokban megjelenő szellemiséget.

¹² A definíció végleges változatát a Szociális Munkások Nemzetközi Szövetségének (International Federation of Social Work IFSW) és a Szociális Munkás Képző Iskolák Nemzetközi Szövetségének (International Association of Schools of Social Work IASSW) 2014. évi közgyűlésén fogadták el. Gyökereit az ENSZ 1948. évi Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata jelenti. Hangsúlyozni kell, hogy a két dokumentum eleve aláhúzza a globalizáció emberi civilizáció egésze érdekében kifejezhető fontosságát és ugyanakkor a különböző nagy (az euróatlanti, a távol-keleti, az iszlám, az ortodox, a hindu, a buddhista stb.) civilizációkban a nemzetállami egyediségek, hangsúlyozottan a Globális Dél sajátosságainak (azaz a közös jellemzők és a sokszínűség egyidejű) figyelembevételét és elfogadását.

Mindezek ellenére számos kérdés vetődik fel. Miért nem voltak eddig a két dokumentummal kapcsolatban célzott szakmai eszmecserék? Egyáltalán vannak-e és milyen hatásuk van a szakma és képzés mindennapi gyakorlatára? Vannak-e konkrét törekvések, válaszok és cselekvések e dokumentumok szellemiségének és küldetésének érvényesítésére? Mennyire elegendőek és megfelelőek a szociális munka társadalmi megítélésének bizonytalanságai ellen a praxis, a képzés és a kutatások keretei között a tudás „karbantartására” és fejlesztésére vonatkozó törekvések? Milyen szándékokat takar a KKK-k időnkénti felülvizsgálata és módosítása, illetve milyen lehetőségek vannak a szakmai és tudományos kritériumoknak megfelelő megújításokra? Miként kezelendő a szakmai - releváns, és az irreleváns - hamis tudás, illetve, hogy kiknek, milyen mandátumuk van a szociálismunka-tudás meghatározása és rendszerbe szervezése tekintetében? Kik a fő megrendelők e tekintetben, és mit rendelnek meg? Helyet kapnak-e ebben a szociális munkások és „ad absurdum” a szolgáltatások igénybe vevői?

Praxishoz való viszony

A képzés kettős mandátumának egyik tényezője a praxisban való elfogadottsága, amely permanens módon előhívja az elmélet (akadémiai, tudományos kötődések) – gyakorlat (szociális szolgáltatások mindennapjai) közötti viszonyrendszer kérdéskörét. A kezdetektől fogva ez is diskurzus tárgya, és a ma már „klasszikusnak” is tekinthető a kettő közötti szakadék kialakulása, mélyülése, másrészt a felszámolására és a különböző egyensúlyokra való törekvés (BUDAI – és SZÖLLŐSI, 2020). Utóbbiak viszont nagyon nehezen realizálhatók a jelenlegi egyetemi rendszer és a szociális szolgáltatások egymástól markánsan elkülönülő világában. Kevés hazai modell van az eredményes és tartós egyensúlyok kialakítása és fejlesztése tekintetében.

Nem tesz jót a szociális munkának és tudásnak a globálisan is meglevő, de a hazai társadalmi közfelfogásban, és a szociális szakemberek egy részében is jelen levő tudás-válság és tudomány (elmélet) ellenes hangulat sem. Az évtizedek során a mindennapi gyakorlat során megszámlálhatatlan kiváló szociális munka projekt, kísérlet, modell került megvalósításra, sok tanár, kutató a gyakorlatban is kiválóan dolgozik, és sok szociális munkás eredményesen tanít az egyes iskolákban. Ezzel együtt érzékelhető, hogy a képzés önmagában nem mindig tud mit kezdeni az erőteljesen terjedő hamis tudásokkal, mint a bürokratikus, kontrolláló, rendészeti jellegű, a klienseket érő jogtalan, megalázó, kihasználó, regulázó, igazságtalan beavatkozásokkal, vagy a látszat biztonság nyújtása, a merev és csupán kategorikus segítő tevékenységek ellen (B. ERDŐS és társai, 2020; BUGARSZKI, 2014; HUBAI, 2021).

A képzés és a praxis kapcsolatát jelentősen nehezítik a KKK-k és a szolgáltatásokban adott munkakörökre érvényesített alkalmazási kritériumok közötti különbségek is, amelyeket a szakmai diskurzus már több évtizeddel ezelőtt is létező és súlyos problémának tekintett; azóta pedig az olló még inkább szélesebbre nyílt.

A képzésben kialakult az iskolai/tantermi és a terepen folyó képzés párhuzamossága, az egyik falainál megtörik, vagy legyengül a másik pozitív hatása, kevés együttműködés van a szereplők között, hiszen a tanárok személyes karrierjük okán elsősorban saját diszciplínájukban való elmélyülésre, vagy a kutatásokra koncentrálnak. Az igen nagy

munkaterheléssel dolgozó, a sok feszültséggel, félelemmel és elfojtással küzdő tereptanárok pedig sokszor „csak” a protokollok szerinti, vagy a rutinszerű mindennapi munkavégzésre és ennek a gyakornoknak felé történő „minta” mutatására kényszerülnek. A kevés szupervíziós lehetőséget kevesen tudják igénybe venni. Kérdés, mennyire „kell” és miként lehet igazodni a képzés praxisban megragadható mandátumának megszerzése érdekében a nagyon nehéz, egyes elemzők szerint kritikus, válságos helyzetben lévő szakma „elvárásaihoz” (BUGARSZKI, 2014; KRÉMER, 2021). Miután tudható, hogy vannak országok, amelyekben szigorú garanciális keretei vannak az iskolák és a gyakorlat kapcsolatának, és hogy e viszony idehaza döntően az adott iskola pozíciójától vagy a főhatóságok törekvéseitől és befolyásától függ, kérdés, hogy miképpen lehetne javítani ezen a helyzeten?

A fenti dokumentumok értékeivel szemben jelenleg egyre több – lényegében kényszerű - igazodás van az aktuális politikai hatalom által gyakorolt ideológiai jellegű elvárásokhoz, intézkedésekhez és szabályozásokhoz, amelyek közvetlenül vagy közvetve kifejeződnek például a felvételi keretszámok és követelmények változásaiban, a források átrendezésében és szelektív biztosításában, új képzési formák (duális), vagy az új, inkább egyházi kötődésű szakok alapítása és indítása tekintetében.¹³ Mindezek ugyan kifejezhetik a szociális munka szükségleteinek sokrétűségét, de jelzik a képzés differenciálódását és fragmentálódását is. Kérdés, mi válik fontosabbá: az egyes iskolák szervezeti, működési feltételeiért, a lojalitásért és kvázi presztíziséért folyó küzdelmek, a hatalomhoz, a kormányzati szempontokhoz történő igazodás és/vagy a szociális munka egyetemesen elfogadott szakmai, erkölcsi vezérelvek szerint történő képzés? (BÁNYAI, 2024; KRÉMER, 2021; MELEG, 2024; RITÓK, 2024; SZOBOSZLAI – és PATAKI, 2023; VIDA, 2024; Vélemény gondoskodáspolitikai képzések indításáról 2024).

Tudományos háttér

CSÁNYI (2024: 202-12) gondolataival élve, a fent vázolt helyzetek önmagukban is előhívják a tudományos kérdések megfogalmazását, hogy aztán a sokféleképpen értelmezhető adatok alapján magyarázatokat lehessen keresni és találni. Modelleket és elméleteket alkotni, amelyek értékét később a gyakorlat majd bizonyíthatja, vagy cáfolhatja. Idővel sokszor persze kiderül, hogy a kutatások is tévedhetnek.

A szociális munkának és képzésének másik mandátumaként kezdetektől fogva az akadémiai be/elfogadottság elérése, megléte tekintendő. A globális definíció felerősítette ennek jelentőségét, és a szociális munkában alapvetőnek tekintti a biztos tudományos háttér meglétét. Az utóbbi 5-10 évben idehaza is megnőtt a szociális munka széles tárgykörében folyó kutatások és kutatók száma. A kvalitások tekintetében (például kidolgozásra és alkalmazásra kerültek a sajátos szociális munka kutatási módszerek) is jelentős előrelépések történtek. Létrejött és működik az MTA Szociális Munka Albizottsága. Műhelyek, fórumok teremtődtek a kutatások eredményeinek és tapasztalatainak terjesztésére, amelyeket a szakmai folyóiratok is rendszeresen bemutatnak. Nemrégiben egy részletes átfogó elemzés is készült a hazai szociális munka kutatásokról (BUDAI – és SZÖLLŐSI, 2021; FÁBIÁN – és HEGYESI,

¹³ Ld: a felsőoktatás Hiteleti képzési terület szociális jellegű szakjait, vagy a gondoskodáspolitikai szakokat.

2021). A kutatások hatása jól érzékelhetővé vált a képzésben is, már csak azért is, mert e műhelyek döntő többsége egy-egy képző stáb/iskola bázisán folyik. Másrészt viszont sajnos máig nem sikerült önálló szociális munka doktori iskolát létrehozni és működtetni, „csak” társadalomtudományi-, szociológiai doktori iskolákban, szociálpolitikai alprogramok keretében folyik tudományos képzés.

A kutatási és publikációs tevékenység többségében egyéni, bár nő a kutatóteamek által végzett, sőt egyre inkább tapasztalható az interdiszciplináris keretekben folyó alkotómunka is. A képzések, kutatások és projektjeik során elkészült számtalan (bár differenciált minőséggel bíró) nyomtatott és elektronikus képzési szakanyag, publikáció (tan-, kézikönyv, szöveggyűjtemény, munkafüzet, útmutató, projekt dokumentum, tanterv, tantárgyi program stb.). A szisztematikus gyűjtőmunka és rendszerezés, valamint egy jól használható szakmai tudástár működése hiányában mindezek viszont még nem tudtak szélesebb szakmai körökben közkinccsé válni.¹⁴

Az egyetemeknek és a főiskoláknak a nemzetközi képzési és kutatási kapcsolatok fenntartására és fejlesztésére jelenleg csak kevésbé állnak rendelkezésre megfelelő források.¹⁵ Tovább rontott ezen a helyzeten a nyelvtudással kapcsolatos követelmények felpuhulása is. Következésképp csak kevés lehetőség van a nemzetközi trendek követésére, illetve a nemzetközi mainstream-ben való tevőleges jelenlétre, a tapasztalatok kölcsönös cseréjére, az egyes képzők modelljeinek kipróbálására. Hallatlan nagy küzdelmeket kell folytatni a hazai szerzőknek a külföldi tudományos folyóiratokban való publikálás tekintetében, így kevés esély van a hazai tapasztalatok „exportjára”.

Képző iskolák viszonyai

A képzés első időszakában az összes szakma- és tudományterületi vita és érdekellentét ellenére az egymásra figyelés, az egymással való kalkulálás, az egymás melletti kiállás volt jellemző a képzésben közreműködők között. Idővel elsősorban a kormányzati és a felsőoktatási intézményi hatások következtében inkább az egyetemi belső viszonyok között kellett helyt állni, a saját út végigjárása vált fontos fejlesztési szemponttá. A sokszor párhuzamos folyamatok miatt a szellemi kapacitások szétforgácsolódnak, kevésbé tudnak kumulálódni, az erőfeszítések sokszor csak a saját iskolák/egyetemek ügyei maradnak. Nem mindig alakult ki egyensúly a képzés (kvázi) közös fejlesztési céljai és az iskolák egyedi útja között. Nem valósult meg több, az iskolák összefogását szolgáló hazai, és/vagy nemzetközi támogatással folyó projekt, sőt a meglévőkben is sokszor a saját egyéni út kapott prioritást közösen létrehozott produktumok mellett.

Miután a kormányzat idővel nem igényelte és nem segítette, a civil szerveződésű kapcsolatrendszer fejlődése is megállt. Az egyes szakmai szervezetekben az utóbbi időszakban folyó beszélgetések során elsősorban az eddigi folyamatok és a jelenlegi helyzet értékeléséig, elemzéséig, a diagnózis felállításáig, a szolidaritás megnyilvánulásáig jutunk el.

¹⁴ Ld. még a 3, 4. lábjegyzetet! Jelentősnek tekintendő a szociológiai, társadalomtudományi - szociálpolitikai doktori iskolák keretei között folyó tevékenységek és a doktoranduszok disszertációi.

¹⁵ Ld. az ERASMUS+, HORIZONT, PANNÓNIA, HU-RISONT programok bizonytalanságait és változásait.

Kevésbé a közös és egyéni tévedések kimondásáig, és még kevésbé a képző stábok és a praxis aktorai közötti kooperációkig, és különösen az egymás és a közös ügyek érdekében való kiállásig.¹⁶

Összességében a képzés társadalomtudományi besorolása egyaránt jelent előnyöket és hátrányokat. Jelentős ellentmondások vannak egyrészt az IFSW szociális munka globálisan elfogadott szellemisége, értékei, valamint a hazai praxis között, továbbá a szociális szakembereknek és a politikai hatalom döntéshozó képviselőinek a gondolkodása és cselekedetei között. Az elmélet – gyakorlat között is többretegű ellentmondások feszülnek az iskolák és a terep működésének, a különböző tevékenységek jellegzetességei, továbbá a kialakult szakmai hagyományok, kultúra, az újabb és újabb kormányzati jogszabályok által manifesztált megrendelések miatt. A kutatások mennyiségi és minőségi fejlődése ugyan mindenképp hozzájárul a szociális munka tudományos elismertségének erősödéséhez, bár a szakmában dolgozó szociális munkásokat és a doktoranduszokat is bevonva itt további jelentős küzdelmek várnak a tanárookra és a kutatókra az elismertség és a fejlesztés tekintetében. Lényeges differenciák vannak a képzés általános, közös ügyeinek, fejlesztési trendjeinek kezelése és az egyes iskolák saját érdekei és szempontjai között is.

Az igazodási rendszer vázolása után az alábbi 1. táblázat konstruált SWOT-analízise az erősségek-gyengeségek és a veszélyek-lehetőségek dimenziói mentén mutat be egy összefoglalást.

1. táblázat

A hazai szociálismunkás-képzések főbb tényezői és jellemzői

<i>Erősségek, értékek</i>	-a társadalomtudományi képzési terület része, befogadottsága -a képesítési követelmények és képzési tartalmak (tudás) karbantartására és fejlesztésére törekvés -a képző iskolák/tanárok/kutatók publikációs aktivitása, metodikai és kutatási kultúrájának fejlődése -a képzés által generált dokumentumok: programok, tantervek, modulok, értékelések, tudást hordozó és tanulást segítő anyagok stb. megléte -az elméleti és a gyakorlati jelleg egyensúlyának megteremtésére való törekvés -elkötelezettség és nyitottság a változó társadalmi körülmények figyelembe-vételére -az integrált szociális munka-tudás és a szociális munkás kompetenciáinak fejlesztésére való törekvés -más diszciplínák tudásának adaptálása stb.
<i>Gyengeségek, nehézségek</i>	-az iskolákkal és tanárokkal szemben támasztott akadémiai/diszciplináris elvárásoknak való megfelelés -a szociális munka, tudás és a szakmai identitás körüli bizonytalanságok

¹⁶ Képzés stratégiai, -fejlesztési kérdésben szakmai szervezetnek 2015-ban volt legutóbb állásfoglalása.

	-az önálló doktori iskola hiánya -az elméleti (akadémiai tantárgystruktúra) és a gyakorlati képzés közötti szakadék megléte, a praxis tapasztalatainak képzési folyamatba történő beépülése -a változó társadalmi, szociális szükségletek képzésbe kerülésének esetlegességei -a hátrányos társadalmi helyzetű diákok felzárkóztatása -az összegyűjtött, rendszerezett, széleskörű hozzáférést nyújtó tudástár létének hiánya -a képző stábokban kevés erő az ellentmondások feloldására -a képző iskolák viszonylagos zártsága, a párbeszéd, kooperáció és szakmai képviselőlet alacsony szintje stb.
<i>Veszélyek, fenyegetések</i>	-a globális világ változásai és a technológiai/információs forradalom már látható és még beláthatatlan hatásai -a szociális munka társadalmi mandátumának bizonytalanságai és devalválódása, társadalmi és kormányzati megbecsültségének csökkenése -a felsőoktatásbeli periférikus helyzet stagnálása -az állami és más támogatások, források csökkenése, hiányosságai, esetlegességei és szelektivitása -a képzést érintő kormányzati intézkedések kiszámíthatatlanságai, diszkriminációi -a képzésben közvetített értékek minőségének devalválódása a praxis mindennapjaiban -kimaradás a szociális munka és a képzés nemzetközi mainstream-jétől stb.
<i>Lehetőségek</i>	-szélesebb körű és erőteljesebb multidiszciplináris együttműködés a különböző tudományokkal és professziókkal hazai és nemzetközi szinten -a kifejlődött képzési kultúrának erőteljesebb és szisztematikusabb érvényesítése és terjesztése -a nemzetközi és európai konszenzusokkal elfogadott dokumentumok alapján a képzés és együtt a szociális munka fő kérdéseinek át/újragondolása -a nemzetközi és európai képzési gyakorlat eredményeinek és tapasztalatainak erőteljesebb adaptálása -tanárokként és diákokként az újabb (Y, Z és alfa) generációk részvétele a képzésben -az információs technológia (IT), a mesterséges intelligencia (MI) és a kommunikációs eszközök, a social média pozitívumainak eredményesebb használata stb.

Forrás: saját szerkesztés

A SWOT egyes itemei nyilvánvalóan bővíthetők, kiegészíthetők, és ugyanakkor vitathatók is, és amelyek iskolánként jelentősen el is térnek egymástól. E rendszer kiemel tendenciákat, az egyes jellemzők kiegyenlítik egymást, egyes elemei egyaránt megjelennek erősségként vagy gyengeségként és mindenképp jelzik a különböző ellentmondásokat. Egyrészt erősítik az egész rendszer hihetetlen összetettségét és gazdagságát, másrészt enyhítik magának a SWOT rendszernek a merev kategorikus jellegét. Az erősségekről és gyengeségekről sem állítható

egyértelműen, hogy azok mind belső tényezők, miként a veszélyek és a lehetőségek is egyaránt lehetnek külsők és belsők.

A korábbi elemzésből és a SWOT elemzésből tehát kirajzolódik egy törésvonalakkal szabdaltnak, többszörösen paradox helyzet. A szociális munkás képzés alakulása során a korábban keletkezett egyes problémák és dilemmák feloldódtak, mások nem, utóbbiak tartós problémákká váltak. Ezeknek a sajátos hazai szakmai professzionalizációból fakadó okai vannak, amelyeket többek között a korábbi és a jelenlegi társadalmi, kormányzati, intézményi, képzési struktúrák, működések és elvárások, illetve a szociális munka szakma és képzésének gyenge érdekérvényesítő képessége idézett elő. A szociális problémák megoldásaira hivatott képzés idővel szembesült azzal, hogy az ő saját, meg nem oldott, vagy újabb problémáinak egy jó része mára ellentmondásokká sokasodott. Ezek oly mértékűek és oly erősek, hogy nehéz kilátni és kitörni a „háló fogságából”, s mintha „démonokkal” folyó küzdelmeket jelentenének a képzésben érintettek számára. A különböző ellentmondások egy egymást gerjesztő folyamat során végül is felerősítették egymást, egy bonyolult és masszív (szinte „geológiai rétegekké kövültek”) rendszerre álltak össze. Egyre több a kérdés, és talán egyre kevesebb a válasz.

A paradox helyzet hatásai jelentős mértékben megterhelik a mai iskolák működését, a tanárokat, a diákokat és a közösségeiket. E tényezők, folyamatok súlyosbító hatása miatt drámai helyzetek, hitelességi problémák is kialakulhatnak, vagy felmerülhet az egyes képző iskolák ellehetetlenülésének, megszűnésének veszélye, valamint a képzések során eddig megtermelt értékek elvesztése is. Kérdés, hogy az újabban tapasztalható „kényszer” igazodások mennyire tudják a feloldani ezeket a súlyos problémákat, vagy ezek is a további ellentmondásokhoz visznek. És kérdés az is, hogy milyen további kimondott - kimondatlan konfliktusokat eredményeznek, vagy inkább szakmai összefogásra ösztönöznek (KRÉMER, 2021).

A ma világában élés

A képzés jövőjére és alakulására vonatkozóan csak hipotéziseink, intuícióink és esetleg vízióink vannak. Azt viszont tudjuk, hogy minden képzésben érintett tanárnak szakmai krédójában a szempontok között a faültetés logikájával ott van az emberi tőkéhez való hozzájárulás, az újabb generációknak a (változások kezelésére történő) felnevelése, a szaktudás átadás iránti elköteleződés, a perspektívákban történő gondolkodás. A másik oldalon pedig mindig vannak, lesznek a humánus, a progresszió melletti motivációkkal bíró fiatalok, akik valamit vízionálnak a társadalomról, a közjóról, és sokuknak már vannak tapasztalataik is a szociális munka mibenlétéről és praxisáról.

A mai világában élés kérdéséről – ahogy már fent említésre került – országhatárokat átlépve, nemzetközi dimenziókban érdemes beszélni, nem tudunk kilépni a globalizált világ folyamataiból. Az elmúlt 30-35 évben világszerte és idehaza is elképesztő módon szinte minden megváltott, átalakult és mára rendkívül bonyolulttá, sokszor átláthatatlanná, bizonytalanná vált körülöttünk. A technológia exponenciális fejlődése mellett viszont kiéleződnek az egyes ideológiák, vallások, kultúrák, civilizációk és az országokon belüli és

azok közötti társadalmi feszültségek és konfliktusok (HUNTINGTON, 2023). Kérdés, hogy miként vannak jelen ezek a témák és kérdések az egyes szociális munka kurzusokban nálunk, és milyen módon kerülnek azok elemzésre és feldolgozásra? Az biztos, a felnövekvő szociális munkás generációknak a jelenleginél lényegesen mélyebben kell ismernie és megértenie, hogy milyen társadalomban, milyen kultúrában és milyen globalizált világban élnek, így a társadalompolitikai összefüggéseket.

A tanárok és a képző stábok elkötelezettsége, innovációs készsége és a kifejlődött képzési módszerkutatása magával hozza a képzés tematikájának permanens napirenden tartását. A képzés tartalmát eddig is a széles társadalmi viszonyrendszerben való értelmezés jellemezte, de mostanra ez mégis szűknek bizonyul. A jövőben még erőteljesebben fókuszba kellene tenni a szociális munka társadalmi kontextusait, a globális és a társadalmi változásokra való nyitottságát, a filozófiai-, közgazdasági-, szociológiai-, jogi-, politikai-, szociálpszichológiai-, szociálpolitikai, technológiai stb. összefüggéseket. Nyilvánvaló, hogy magas szinten szükséges a szociális munka kultúráját elsajátítani a gyakornokoknak, de ezzel együtt a végzeteknek jobban ki kellene látniuk a szociális munka konkrétabb (a látszatra „biztosabb fogódzókat” jelentő) világából (HUBAI, 2021; LORENZ, 2024; SÍK, 2017a, 2017b). Kiemelhető szociálismunka-tanulási tartalmak lehetnek többek között az alábbi kérdések és ügyek.

Egyenlőtlenségek, kizsákmányolás

A szociális munka értékalapját tekintve a társadalomtudósok és a nemzetközi szakmai szervezetek jó része világszerte és idehaza folyamatosan kiáll a globális szintű igazságtalan elosztások, a jogállási, a tulajdoni, a termelési eszközökre vonatkozó, a lakhatási, a jövedelmi, a hatalmi, az állami, a transznacionális, a politikai, a gazdasági stb. egyenlőtlenségek ellen. GROS (2024: 22-4) francia filozófus gondolatmenete értelmében, ebben a pénzügyi és/vagy hatalmi spekulációkkal, kriptovalutákkal történő, tranzakciókkal teli új kapitalizmusban mindezek elsődleges elszenvedői a társadalmak kiszolgáltatott helyzetében lévő és várhatóan újabb tagjai és csoportjai. A vesztesek, az elnyomottak, a kiszolgáltatottak számának emelkedését, a szegénység,¹⁷ a marginalizáció, a háborúk, a migráció¹⁸ és a terrorizmus növekedését, másrészt a beletörődést, a tehetetlenséget, az apátiát, a társadalomból való kiilleszkedést eredményezik.

Nagyon is figyelemre méltó a kognitív antropológus és evolúciós pszichológus BOYER (2018: 45-65) felvetése, miszerint egyre fontosabbá váló kérdés, hogy miként tudnak élni ezek az emberek és csoportok beszorítottságukban. A saját, mások számára sokszor kegyetlen és elfogadhatatlan jelzéseik előnyével, illetve, hogy miképpen használják ki őket a mások kárára történő viselkedésre. Más részről, elvárható-e egyáltalán tőlük hogy környezettudatosan éljenek. (ld. még: CSEPELI, 2023: 16; SZÖÖR- és FÜLÖP, 2022).

¹⁷ A számtalan mutató közül például a Commission on Global Poverty and World Bank Group szerint 2017-ben az emberiség 1/3 részét jelentették.

¹⁸ A migráció értelmezését is szélesebb történelmi és távlatos dimenziókban egyaránt célszerű vizsgálni, s mint tudható, e folyamatot a jövőben felerősítik majd az élelemért és a vízért folyó küzdelmek is.

A vonatkozó kutatások bizonyítják, hogy az emberiség robbanásszerű növekedésének és a Föld eltartó képességének egyensúlytalansága, a fosszilis anyagok elégetésének mennyisége, a természeti erőforrások féktelen kizsákmányolása, a túlzott műtrágya-, beton felhasználása, a légi közlekedés túlhajszolása stb. közismert globálisan meglévő problémák. Ezek már jelentősen, vagy drámaian hozzájárultak a klímaváltozáshoz. Egyes gondolkodók, így HARARI (2024) és HUNTINGTON (2023) rámutatnak az ökológiai katasztrófa veszélyeire is. A közgazdász PIKETTY (2024) is joggal hívja fel a figyelmet a fentiek súlyosságára és a biodiverzitás jelentőségére. POGÁTSA (2023) pedig hangsúlyozza, hogy e problémák kezelése, a takarékoság, a szociál-ökológiai szemléletű gyakorlat, a zöldítés is igencsak megkéri az árát, többek között energiaigényes voltuk miatt.

Számos tudós vázol fel az emberiség közelebbi és távlatos jövőjével kapcsolatos többféle víziót és megoldást, például kevesebb üvegházhatású gáz-, károsanyag kibocsátással, gazdasági növekedés lassítással stb. HARARI (2021: 73-80, 103-17) az alapvető emberi szükségletekről, az igazságérzetről, a technológiai-, a politikai kihívásokról, a nacionalizmusról, valamint a mai vallásokról értekezik. SUSSKIND (2022: 214-21, 249) a technológia, politika és jog összefüggéseivel foglalkozó angol ügyvédnek - írónak az elosztási és elismerési igazságosság megkülönböztetésének és az univerzális alapjövedelem fontosságáról szóló üzenetei méltánylandók. BREGMAN (2019) történésznek pedig a garantált jövedelem bevezethetőségének alaposan kidolgozott rendszerével is bővíthet az egyes társadalomismereti kurzusok tartalma.

A jóléti ellátások érdekében a progresszív adózás, a vállalati hatalommegosztás, a tanulási egyenlőségek, a karbonadó, a garantált foglalkoztatottság, a mindenkinek járó örökség, a pénz hatalmán kívüli média- és választási rendszer működtetése stb. tekintetében a kissé/részben utópisztikus jellegű, de mindenképpen megfontolható ajánlásokat tartalmazó PIKETTY-féle (2024: 333-42) rendszer is képezhet szemináriumi témákat. Fontos lenne LORENZ (2024) gondolatai mentén is áttekinteni a szociális ügyek erőteljes leépítésének neoliberais folyamatait, okait, a politika és a szociális munka összefüggéseit, illetve, hogy utóbbi, mint „köztes szakma”, milyen lehetőségeket tud kínálni a globális kihívások és a modernitás polarizáló tendenciáinak kezeléséhez.

Információs forradalom

Az információs technológia (IT), a számítógépek, az okos eszközök, a net, a mesterséges intelligencia (MI, vagy AI), a robotika, a ChatGPT robbanásszerű fejlődése, a bio- és infótechnológia összekapcsolódása érinti az emberiség valamennyi szegmensét, az egyes társadalmakat, kormányzatokat, tudományokat, szakmákat. HARARI (2021; 2024:182) szerint ezekre a mélyreható változásokra viszont még egyáltalán nem vagyunk felkészülve.

Az automatizáció, a digitalizáció, az MI valamennyi - az információk végtelen tömegének áradása, a különböző bonyolult problémák megoldása, a fizikai és a „nem szeretem” munkák elvégzése, az emberek közötti pozitív kapcsolatok alakulása, online oktatás krízis-, vagy szükséghelyzetben stb. - előnye mellett számtalan probléma előidézője is lehet. Munkahelyek válhatnak feleslegessé, a munkavállalói jogállás válhat veszélyeztetetté. Egyenlőtlenségeket

idézhet elő, vagy növelhet, mert csak bizonyos rétegek vásárolhatják meg és képesek használni az adat továbbító-és kezelő eszközöket.

Az egyes algoritmusok a különböző preferenciák és érdekek mentén az egyes emberek, csoportok között a social mediában, a munkahelyeken, az iskolákban különféle buborékokat hozhatnak létre. Kialakulhat egy eltorzult spiritualitás, vagy a fogolyképző szektásodás is. Sőt társadalomtudósok és vállalkozók körében folytatott kutatások alapján a gépi intelligencia és az MI már politikai, vallási vagy gyűlölködő szövegeket kreálhat. Így, ha az MI-be nem lesznek betáplálva a kételkedés és az „önjavítás” algoritmusai, és ha ezek önálló életre kelnek, ha kiszabadulnak az emberi kontroll alól, akkor majd az embereket (tőlük függetlenül) az érzelmeiket, gondolkodásukat és cselekedeteiket befolyásolják, s amelyek HARARI (2024: 182-92, 231-67) szerint idővel visszafordíthatatlanok és pusztító hatásúak is lehetnek.

SUSSKIND (2021) is joggal veti fel: mennyiben írhatják felül és mennyiben befolyásolhatják az algoritmusok az érzelmeiket, a jogalkotást és a fogyasztói vágyakat, automatizálódhat-e az erkölcs? Mit lehet tenni az adatok szinte korlátlan terjedésével, az úgynevezett „adat-demokráciával”, a digitális tudással, másfelől az adatok gyarmatosításával, az informatikai „diktatúrával”, egyes aktorok adat hatalmával? Mennyiben vonható felelősségre a Facebook, a TikTok, a YouTube, a Google, hogy mi kerül a keresőoldalak tetejére? Mit lehet tenni a virtuálissá váló hatalommal, az állandó megfigyelés és a social kreditrendszernek az embereket osztályozó és torzító hatásának veszélyeivel (HARARI: 211-67)?

Mit lehet tenni a hallatlan gazdasági, pénzügyi és politikai erővel és befolyással rendelkező multi- és tech-cégekkel, a digitalizált alapon kialakuló erőszakkal, a különböző politikai döntések, választások manipulációival? Továbbá mit kellene tenni a szabadsággal, a demokráciával, az igazságossággal, figyelembevételével, a különbözőségek előnyeivel? Mindezek alapján részben érthető, hogy miért vannak jelentős tartózkodások és félelmek az IT-val és az MI-val kapcsolatban az emberekben és így a szociális munkásokban is (SZABÓ 2024)?

Azonosulni lehet KREKÓ (2018) gondolatmenetével is, miszerint ebben a szerinte „post-truth” (igazság utáni politika) világban a pletykák, a híresztelések, az álhírek, az illúziók keltése, a konteók, a deep-fake-ek, a konspirációk, a félelemkeltés, a vakhit, a közvélemény elleni hekker-támadások, a „kellemes” információkban való hit és azok másoknak történő továbbítása, a populizmus, az agymosás (ld. „a normális a patológikus”), a különböző manipulációk nehéz helyzetbe hoznak embereket és csoportokat. A digitális szakadék miatt a szociális munka kliensei nyilvánvalóan még nehezebben jutnak hiteles információkhoz és ez is felgyorsíthatja marginalizációjukat.¹⁹ Joggal hívja fel a figyelmet HARARI (2024: 299-303) arra, hogy az MI világában nem tudható, hogy például közéleti vagy jóléti kérdésekben egy élő emberrel, vagy bennünket manipulatív módon befolyásoló gépekkel beszélgetünk, vitatkozunk és sokszor silány információkért is a szabadságunkat áldozzuk fel. Ő is határozottan kiáll a gyűlöletkeltő algoritmusok tiltása érdekében.

¹⁹ „Ha a vakhit átveszi a hatalmat, a legabszurdabb tettek is indokolhatóvá válnak az elkövetők számára.” Interjú Adaobi Tricia Nwaubani-val. (Magyar Hang 2024. szeptember 6-12.)

Másfelől a technológiai/információs forradalom korában felértékelődhet a szociális munka emberi összetevőjének jelentősége is, hiszen e segítségnyújtásnak csak egy részét végezhetik el a gépek, a munka nagyját az emberi társ, a szakember a saját szakmai személyisége, tudása, képességei, értékei és erkölce által vezérelve végzi. A segítő tevékenységekben a sztenderdeken és a statisztikai jellegű alkalmazásokon túl ezért a továbbiakban lényegesen nagyobb szükség lesz a szakemberek érzelmi intelligenciájának hatékony fejlesztésére, így már az alapképzésben is.

Az IT szociális munka részévé válásáról, alkalmazásáról, a hozzáférésekről, előnyökről és problémákról, az etikai feltételekről, illetve a kliensek védelméről, és kutatások nyomán az eszközök, programok beszerzési nehézségeiről, valamint a szakemberek képzési hiányosságairól értekezik TÓTH (2017a, 2017b, 2020). Körültekintésre ösztönöz CSÁNYI (2024: 144), szerinte a ChatGPT ugyan kiváló beszélgetőpartner, de a szócsoportokon mérhető statisztikai gyorsaságon alapul, így tág horizonton nem tud kreatív lenni, és szerinte az emberiség nagy kérdései sem oldhatók meg csupán gépekkel. A képzés keretei között a ChatGPT például megírhatja ugyan a diákok esszéjét, vagy akár a szakdolgozatát is, az eredmény látszólag kiváló is lehet, de egyúttal nagyon is aggályos. Alapvetően fontos, hogy a diákok tisztában legyenek, hogy mi történik a folyamatok során; ha ez nincs meg, akkor nem lehet világos számukra a megoldandó problémák nagysága és mélysége sem.

A képzés szakembereinek tehát megoldandó kérdés, hogy miképpen lehet felkészíteni a leendő szociális munkásokat az IT világában való eligazodáshoz, működéshez, és hogy ők miképpen segítsék majd a leendő klienseiket is a digitális világban való élésben és az eszközök használatában.

Összességében állítható, hogy már ma és a jövőben még inkább hangsúlyosabbá válik a képzésben az ember és a társadalom működéséről szóló időszerű, korszerű tudás közvetítése; az ember és a társadalmi-fizikai környezetének, az ökológiai önkorlátozásnak, a körforgásos gazdaságnak, továbbá a szociális problémáknak a komplex, a többféle magyarázattal, a szociális munka multi-beavatkozások alapján történő értelmezése (SÍK, 2017a; 2017b). A képzésekben újra és újra átgondolást igényel többek között az állampolgárok, vagy KEANE (2022) politológus kifejezése szerint a „kormányzottak” társadalmi szerepe és bevonása, a népszuverenitás, a részvételi demokrácia, a hazafiság, az emberek, népcsoportok mobilitása, az erőforrás-orientáltság, a közösségi és a társadalmi felelősségvállalás stb. kérdése (POGÁTSA, 2023; WOODS, 2021).

Jelentős képzésmódszertani kérdés, hogy e mindennapi szociális munkát is jelentősen befolyásoló jelenségek és a digitalizációs folyamatok miképpen szervesülhetnek a képzés mindennapi gyakorlatába, miként lehet előhívni, napirenden tartani és feldolgozni azokat a szakmai képességek és kompetenciák alakítása során. Eléggyé egyértelmű, hogy a fent tárgyaltak megjelenítése túlmutat a merev tantárgy rendszer keretein, célszerű nagyobb lépéseket tenni a komplex társadalmi-szociális témakörök - súlypontok (focus, schwerpunkt) szerinti feldolgozása irányában. Sürget az idő újabb és a tanulást eredményesebben irányító, segítő multimetodikájú formák módszertanának kidolgozása, bővítése és alkalmazása tekintetében is.

„A képzés emberei”

A globális alapelvek kiemelt jelentőséget tulajdonítanak a képzésben résztvevő személyeknek, a diákoknak és a tanároknak. Közismert, hogy jelenleg már 4-5 generáció képviselői vannak együtt a szociális munkás képző iskolákban, ennek összes előnyével, lehetőségével és nehézségével.

*A diákok*²⁰

A képzésben Magyarországon már régóta főleg alsó vagy alsó-középosztálybeli társadalmi csoportokból, vagy (halmozottan) hátrányos társadalmi helyzetből jövő fiatalok vesznek részt, akik a tanulás mellett saját maguk ellátása miatt kénytelenek pénzt keresni, önmagukat fenntartani és jelen lenni a munkaerőpiacon, és felzárkóztatásuk is igényel konkrét szervezetszerű, tanári és iskolai segítséget. Személyes életük, élményeik, szociális problémáik megélése alapján szerzett tapasztalataik viszont beépülhetnek a képzési folyamatba. A diákok az Y, a Z és az alfa generációk képviselői, a mobilok pörgetői, a Google elcsábítottjai, a chat-elők, TikTok-ek, YouTuber-ek, steamer-ek, influencer-ek, gamer-ek stb. nemzedéke.²¹ Másrészt közülük már sokan átélhették a videó/virtuális játékfüggőséget, az online bántalmazást, a cyber-bullying-ot, a sexting-et, a prankelést is. Nagyfokú a biztonságigényük és a klímaszorongásuk, sokszor magányosak, így a saját magukon való segítség is a képzésben elsajátítandók közé kellene, hogy kerüljön.

Szinte társadalmi csoport hova tartozástól függetlenül többségüket a mindennapi életben a hétköznapiaság, az interaktivitás, a kockáztatás, a kísérletezés, a határok feszegetése, a chat-elés, kommentelés (és persze túlzásai), a virtuális játékfüggőség, a lazaság stb. jellemzi, amelyekkel kalkulálás szintén fontos tanári feladattá válik. Közvetlenségük, interaktivitásuk, az érdekes munkák iránti érdeklődésük, az élményalapú, kellemes légkörű tanulásra igényük, a konstruktív szabadidőre nyitottságuk jelentős erőforrás lehet, és pozitív módon befolyásolhatja képzésbeli részvételüket és aktivitásukat. Ezt erősíthetik a számukra is elfogadható, fejlődésközpontú keretek biztosítása, illetve a fordított szocializációnak elfogadásaként az, hogy az IT eszközök használatában ők, mint „digitális bennszülöttek” lényegesen jobbak, mint a tanáraik. Miután megfogja őket a vizualitás, érdemes lesz ezirányú aktivitásukkal is élni a különböző tanulási tartalmú videók, filmek, dokumentumok összeállítására, gyártására tekintetében.²² A képzés rekrutációja tekintetében elképzelhető a középiskolások tantervi önkéntes munkájának a szociális szolgáltatásokban történő erőteljesebb becsatornázása is (BERECZKI, 2022: 81, 109, 122, 143, 252-3, 260-8; STEIGERVALD, 2020, 2023: 62).

²⁰ Bármennyire is általánosan használt a „hallgató” terminológia, de implicit passzivitást sugall, ezért a „diák” fogalom használatával határozottabban az aktivitásukra kerülhet a hangsúly.

²¹ A YouTube és a SmithGeiger kutatócég felmérése szerint az Egyesült Államokban a 14-24 évesek 65 %-a videós tartalomgyártónak tartja önmagát. (HVG 2024. 07. 04.)

²² Kiváló példák vannak a munkanélküli fiatalok video tartalomgyártókká válásáról.

A tanárok

A mai tanárok képzésben jelen lévő két-három generációja alapvetően már többnyire „készen” kapta meg a képzés alapjait, a célokat, a közvetítendő tartalmakat, lassan már a képzési- és kimeneti követelményeket is. Kérdés, hogy mit tudtak átörökölni a jelenlegi generációk a korábbiak küzdelmeiből, az eredményekből, sikerekből és kudarcaiból? A tanárok egy jó része nyitott a képzés fő kérdéseinek áttekintésére, elkötelezett e keretekben a részvételi demokráciát illetően, ugyanakkor a sok munkateher, kényszer és igazodás sokukban befelé fordulást eredményez, és ez csökkenti a kollégák közötti valós együttműködéseket (KEANE, 2022). Használják és adaptálják a korábbi időszakokban megtermelt metodikai kultúrát, alkotják az újat, de „csak” a „digitális bevándorlóként” vannak jelen a cyber térben, és egy részük még bizonytalan és tartózkodó a tanulásirányítás, az IT és – érthetően – az MI használata tekintetében.

Együtt

Kérdés: ki/mi van a képzés középpontjában? A tantárgyakba, tantárgycsoportokba rendezett ismeret, és/vagy a tanulási folyamat, és/vagy a résztvevő személyek? „Az együttműködés fajunk egyik sikerének kulcsa”, ha nincs egymással törődés és kooperáció, akkor HARARI (2021) és GROS (2024) szerint egymás elleni gyűlölet van. A szociálismunkás-képzésben pedig különösen fontos képzés-metodikai kérdés, hogy miképpen kerülhetnek egymáshoz közelebb és miképpen tudnak együtt dolgozni a képzésben érintett emberek.

A szociálismunkás-képzés fejlődése során a készen adott/kapott tekintélyelvű tudás és a prelegáló tanítás masszív hagyományai után jelenleg már érzékelhető elmozdulások vannak a gyakorlatközpontú képzés, a hard (mérhető, kognitív, probléma megoldó, önállóan végzett munkához szükséges) és a soft (hogyan döntünk, alkalmazunk elveket? érzelmi intelligencia, empátia stb.) képességek azonos jelentőségű fejlesztése irányában. Utóbbiak jelentősége hangsúlyosabbá válik a jövőben az egyenlőség – különbözőség, az emberi jogok, a társadalmi-, gazdasági-, környezeti igazságosság, a hitek, az attitűdök, az identitás, az etikai összefüggések, az interperszonalitás, az együttműködés, az értékek, a módszerek mérlegelése, a kérdezés szabadsága és a tévedés joga stb. tekintetében.

A képzésben jelentős előrelépés lehet, ha a diákok és a tanárok elérik és megértik egymást, ha figyelnek és számítanak egymásra. Ha a diákok a nyílt kommunikációt, az élő beszélgetéseket, a reflektív működést, az érdeklődésük felkeltése alapján a tapasztalati tanulást élik meg a képző folyamatban. Ha a tanárok nem csupán a szociális munka iránti érdeklődést keltik fel bennük, hanem ők is nagyobb érdeklődéssel fordulnak a diákok és problémáik irányába. Ha a diákok a tanárok részéről megkaphatják a mentorálást, a boss-ing helyett pedig a coach-ing szemléletű építő, kreatív, kooperatív viszonyt, többek között a technológia tudatos használatával, az online világ és a valóság összefüggéseinek megtalálásában.

Ha személyessé válik a szakirodalom és az esettanulmányok feldolgozása. Ha a teremtmő, alkotó tevékenység lesz jellemző a különböző formájú és szintű tanulási kollaborációkra,

vagy a konfliktuskezelés konszenzusos stratégiáinak megtalálásában. Jó alap ehhez, hogy a szociális munka kezdetektől nyitott volt a nagyon sok szakmában alkalmazott, könnyen hozzáférhető, képesség- és személyiségfejlesztő, hatékony csoport- és csapatépítő gyakorlatok, játékok tekintetében.

Következésképp, ha nem csupán a diákok feje fölött történnek döntések, ha bölcs, demokratikus korlátozásokkal (SUSSKIND, 2021), ha a transzparencia, a nyilvánosság, a rugalmasság és az ellenőrző demokrácia keretei között (KEANE, 2022) bevonódnak saját képzésük folyamatába, akkor jól fogják érezni magukat abban és mindaz majd távlatosan fontos erőforrássá válhat számukra. Ha az egyéni és team munkák, a prezentációk, az új információ-szűrőket hordozó és tudás szervező eszközök alkalmazása,²³ a különböző terepgyakorlatok okos, áttekinthető, kezelhető rendszerbe formálódnak a leendő szakemberek számára, akkor sokkal erőteljesebb hatást tud majd a képzés elérni (BERECZKI, 2022: 252-3, 260-8; CSÁNYI, 2024; KREKÓ, 2018: 27, 229; STEIGERVALD, 2023).

Egyensúlyok és bizalom

Ez az írás több, képzéssel összefüggő témát érintett, de még többet nem, sok kérdést vetett fel, megkísérelt néhány ponthoz reflexiókat fűzni és válaszokat adni. A megfogalmazott gondolatok a hazai szociális munkás képzést szélesebb társadalmi és globális dimenzióba kívánta helyezni. Ennek fő kérdése, hogy miképpen lehet a mai, a képzés számára igen nehéz, krízis-közeli állapotban helyt állni, belátható idő után kikerülni az ellentmondások hálózataiból, és paralel a szociális munkát is jelentősen befolyásoló globális körülményeknek és változásoknak megfelelni. A képzés alapvető összefüggések meglátására, a prioritások körvonalazására, a különböző kereteinek rendszerszerű fejlesztésére, a ma még nem használt erőforrások mobilizálására irányul. A 2. táblázat talán néhány szempontot ad a változások és a stabilitás egyensúlyainak megtalálásához, a dinamikus folyamatokban történő gondolkodáshoz, de ezek nyilván általános megközelítéseket jelentenek, és nem tekinthetők konkrét tanácsoknak adott iskola képzés fejlesztő lépéseihez.

2. táblázat

Kívánatos egyensúlyok szükségessége a szociálismunkás-képzésben

a szabályzó rendszer alakítása a szakmai, a kormányzati	és a képzés aktorai között
a szakemberkép tekintetében a szakmai, a kormányzati szereplők	
a szaktudás termelés, -rendszerezés -alkalmazás	
a konstruált elmélet (tudomány, kutatás), a mindennapi szakmai gyakorlat	
a különböző tudományok, a humán szakmák, a szociális munka	
a résztvevők (diákok, tanárok, terepen dolgozók, kutatók) közötti konfliktusok, együttműködések	
a képző iskolák	között stb.
a képzés emberi tényezői és az információs technológia használata	

Forrás: saját szerkesztés

²³ A szociális munkához, a képzéshez, az IT-hez (MI-hoz) egyaránt értő szakemberek megtalálása a tudástár összeállításához, akár doktori iskolák keretei között.

Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy egy-egy képző iskola stábja önmagában nem képes meghatározni a képzés egészére vonatkozó prioritásokat, fejlesztési irányokat és szempontokat. Az viszont biztos, hogy a kérdések megválaszolásához, a stabilitás és a fejlesztés érdekében a szociális munka jellemzőiből kiindulva egymás meghallgatására, megértésére alkalmas, több közös platformra, nyilvános, minőségi moderálással folyó diskurzusra, gondolkodásra, műhelyre, konferenciára és azok sorozatára volna szükség. E szakmai fórumok és további, szociális munkás képzésről szóló kutatások, doktori disszertációk, publikációk témáit illetően a fentiekben már felvetésre került számos kérdés mellett nyilván sok további más is előhívható.

Mindezek biztosíthatnak együttműködéseket és kiállásokat, a jelenleginél lényegesen nagyobb összefogó erőt. Hozzájárulhatnának a biztosabb, releváns közös és a személyes szakmai tudáshoz. A régebbi generációknak bizalmat kellene adniuk az újabbnak, és az újak is bízhatnak a régebbi képző generációk tagjaiban. Az elkövetkező időszak fontos ügyévé válhat, hogy a jelenlegi és az újabb tanár, diák (sőt most már az alumni) generációk ki tudnak-e termelni képzés stratégiai ügyekben konszenzusok elérését zászlajára tűző, folyamatosan, eredményesen működő, összefogásokra sarkalló szellemi műhelyeket. A kielégítő egyensúlyok kialakításához tehát minden képzésben közreműködő egymással kapcsolatos kölcsönös bizalmára volna szükség, és hogy majd e minőségi egyensúlyok újabb bizalmakat eredményezzenek. A megbeszélendők közé sorolható végül, milyen következmények várhatók akkor, ha fentiekre nem kerül sor (BUDAI, 2019)?

Irodalom

A szociális munka új globális definíciója. 2014. *Párbeszéd*. 1-2.

A szociálismunkás-képzés globális alapelvei. 2021. *Párbeszéd* 2.

Bányai E. (2024): A professzionalizáció és deprofesszionalizáció hullámain. Egy szakma átalakulása vagy megszűnése. *Párbeszéd* 1.

B. Erdős M. – Vass B. Á. – Jávors R. (2020): Szociális munkások szakmai identitásának vizsgálata az identitásstruktúra analízise módszerével. *Esély* 54-80.

Bereczki E. (2022): *A rejtélyes Z generáció. Együttműködés a mai tizen- és huszonévesekkel*. HVG Könyvek, Budapest.

Boyer, P. (2018): *A társadalmat az elme alkotja. Az ember alkotta világ kognitív magyarázata*. Oriold és Társai.

Bregman, R. (2019): *Utópia realistáknak. Garantált alapjövedelem?* Cser Kiadó, Budapest.

Budai I. (2019): Dinamikus egyensúlyok víziója és lehetőségei a szociálismunkás-képzésben I. - II. *Esély* 3. 101-13.; 4. 30-42.

Budai I. – Szöllősi G. (2020): Tudás a szociális munkában az elmélet-gyakorlat viszonyában. *Párbeszéd* 2.

Budai I. – Szöllősi G. (2021): A magyarországi szociális munka kutatások néhány kontextusban. *Párbeszéd* 1.

Bugarszki Zs. (2014): A magyarországi szociális munka válsága. Vitaindító gondolatok. *Esély* 3. 64-73.

Csányi V. (2024): *Teremtő képzelet. A kreativitás evolúciója*. Open Books.

Csepeli Gy. (2023): *Értékek ébresztése*. Kocsis Kiadó – Felsőfokú Tanulmányok Intézete.

Fábián G. - Hegyesi G. (szerk.) (2021): *Tudományos gondolkodás és kutatás a szociális munkában I.-II.* MTA Szociológiai Tudományos Bizottság, Szociális Munka Albizottság.

Gros, F. (2024): *Engedetlenség. Az ellenállás filozófiája*. Typotex Kiadó, Budapest.

Harari, Y., N. (2021): *21 lecke a 21. századra*. Animus, Budapest.

Harari, Y., N. (2024): *Nexus. Az információs hálózatok rövid története a kőkorszaktól az MI-ig*. Animus, Budapest.

Hubai L. (2021): Szolidaritás gyermekcipőben I. A szociálpolitikai eszköz jellegének átalakulása a nagypolitika színpadán. *Esély* 11-30.

Huntington, S., P. (2023): *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

Juhászné Fazekas Zs. (2022): A szociális munka helye a professzió diszkurzusokban. *Esély* 3. 71-88.

Keane, J. (2022): *A demokrácia legrövidebb története*. Atheneum Kiadó, Budapest.

Krekó P. (2018): *Tömegparanoia. Az összeesküvés-elméletek és álhírek szociálpszichológiája*. Atheneum, Budapest.

Krémer B. (2021): A hatalom szociális munkásától a szociális munka hatalma felé. Vitairat a szociális munka válságáról. *Párbeszéd* 1.

Lorenz, W. (2024): Trend in social work in the 21st century. *Párbeszéd* 1.

L. Ritók N. (2024): Gondoskodáspolitiká. <https://nyomorszele.hvgblog.hu/2024/01/20/924-gondoskodaspolitika/> Utolsó letöltés. 2024. 09.13.

Meleg S. (2024): Gondolatok a szociális törvény módosításáról. *Párbeszéd* 1.

Piketty, T. (2024): *Az egyenlőség rövid története*. Corvina, Budapest.

Pogátsa Z. (2023): *Fenntartható gazdaság, avagy társadalmi összeomlás*. Kossuth Kiadó.

Sík D. (2017a): A szociális munka lehetőségei a késő modernitásban 1. – Kihívások és gyakorlatok. *Esély* 4. 71-96.

Sík D. (2017b): A szociális munka lehetőségei a késő modernitásban 2. - Nem szándékolt következmények és azok kezelése. *Esély* 5. 106-128.

Steigervald K. (2020): *Generációk Harca. Hogyan értsük meg egymást?* Partvonal Könyvkiadó, Budapest.

Steigervald K. (2023): *Generációk harca a figyelemért. Hogyan tanuljunk egymástól, egymásért?* Partvonal Könyvkiadó, Budapest.

Susskind, J. (2022): *Politika a jövőben. Életünk a technológia uralta világban.* Atheneum, Budapest.

Szabó L. (2024): Az idősök kiszolgáltatottsága és kockázatai a digitális szolgáltatások útvesszőiben. *Párbeszéd* 1.

Szoboszlai K. – Pataki É. (2023): Gyorsjelentés a munkahelyi veszélyekről és biztonságról a szociális munkában. *Párbeszéd* 2.

Szőör-Fülöp L. (2022): A jóléti állam kirekesztő mechanizmusai. A hajléktalanság Foucault hatalomelméletének tükrében. *Esély* 2, 3-21.)

Tóth A. P. (2017a): Infokommunikációs technológiák használata a szociális munka gyakorlatában. *Párbeszéd* 2.

Tóth A. P. (2017b): Professzionális és etikus IKT-használat a szociális munka gyakorlatában – a nemzetközi ajánlások áttekintése. *Párbeszéd* 3.

Tóth A. P. (2020): A szociális szakemberek technológia és közösségi média használata. *Párbeszéd* 2.

Vélemény a gondoskodáspolitikai képzések indításáról. Magyarországi Szociális Munkások Egyesülete (2024): www.szmme.hu Utolsó letöltés: 2024. 09.13.

Vida A. (2024): Kivonuló, zsugorodó állam, vagy gondoskodó állam? A szociális törvény parlamenti vitájának elemzése a gondozási etika normatív szűrőjén keresztül. *Párbeszéd* 1.

Woods, R. (2021): Szociál-ökológiai praxis a szociális munkában. In: Fábíán G. - Hegyesi G. (szerk.): *Tudományos gondolkodás és kutatás a szociális munkában I.-II.* MTA Szociológiai Tudományos Bizottság, Szociális Munka Albizottság. 122-145.